

Evlât kelimesinin delâlet ve kapsamıyla ilgili tartışmalar daha çok vakıf hukukunda görülür. Belli bir dönemden sonra hızla çoğalıp yaygınlık kazanan ve geliri vakfedenin veya başka bir şahsın zürriyetine / evlâdına tahsis edilen "zürrî vakıf"larda, vakıf senedinde yer alan evlât kelimesinin hangi derece ve grup çocukları kapsadığı hususu özellikle Osmanlı hukuk uygulaması yönüyle hayli önem arzeder. Miras hukukundan farklı olarak evlâda tahsis edilmiş bir vakfın gelirinden müslüman olmayan evlâtların da faydalanabileceği görüşü hâkim olmuştur. Vakfedenin kendisine sahih neseple bağlı olmayan çocuklarının evlât tabirinin kapsamına girmeyeceği görüşü ise aile ve miras hukukundaki bakış açısının devamı mahiyetindedir. Vakıf senedindeki evlât tabirine çocukların ve sadece erkek çocuktan olan torunların girdiği görüşünde miras hukuku sisteminin, her iki grup torunların girdiği görüşünde ise mevcut uygulama ve örfün tesiri vardır. Evlât tabirinin torunları da kapsayacak şekilde geniş yorumlanması vakfedenin iradesine, örfe ve "sözün işletilmesinin ihmalinden evlâ olduğu" ilkesine (Mecelle, md. 60) daha uygun görünmektedir. Buna karşılık bu tür metinlerde yer alan evlât tabirinin sadece sulbî erkek ve kız çocuklarını kapsadığı, onların ölümünden sonra ise vakfın gelirinin torunlara değil fakirlere ait olacağı görüşü ve fetvanın da bu yönde verilmiş olması, zürri vakıflar görüntüsünde kanuna karşı hile yoluna gidilmesini önlediğinden vakıfların meşruiyet amacına daha uygun düşmektedir. Fıkıh kitaplarının vakıfla ilgili bölümlerinde veya bu konuda yazılmış müstakil eserlerde, vakıf senedindeki veled ve evlât kelimelerinin hangi üslûp ve şartlarla zikredilmesi halinde nasıl yorumlanacağına dair ayrıntılı bir doktrin geliştirilmiştir. Bunda Osmanlı döneminde çoğalan zürri vakıfların gelirleri konusundaki çekişmeleri hukukî bir esasa bağlama çabalarının da önemli payı vardır.

1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi ile mîrî ve vakıf arazilerle bunların gelirlerinin miras yoluyla başkalarına geçmesini konu alan ve çeşitli tarihlerde çıkarılmış bulunan intikal kanunlarında farklı yorumlara imkân vermemek için mirasçı zümrelerin ayrı ayrı belirtilmeye çalışıldığı, yalın olarak kullanılan evlât tabiriyle genelde sulbî evlât, ahfad tabiriyle

de birinci derece torunların kastedildiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vld" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "vld" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "vld", "tfl" md.leri; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 84; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, IX, 308; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 312; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, V, 608-616; VII, 7-8; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, V, 225; Üsrüşenî, *İslâm Hukukunda Çocuk Hakları ile İlgili Hükümler* (trc. İbrahim Canan), İstanbul 1984, s. 339-344, 360; Kurtubi, *el-Câmi'*, V, 59-61; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 88; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), IV, 463-497; Mecelle, md. 60; M. Abdürrahîm Kışkî, *el-Mitrâşü'l-mukârin*, Kahire 1380/1961, s. 17, 208; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 16-17, 60; a.mlf., *İslâm Hukukunda Feraiz ve İntikal* (s. nşr. İrfan Yücel), Ankara 1986, s. 16-17; Bilmen, *Kamus*², IV, 293, 359-365; Mustafa es-Sibâî – Abdurrahman es-Sâbûnî, *el-Ahvâlû's-şahsiyye*, Dimaşk 1970, s. 349-350; Ömer Feruh, *İslâm Aile Hukuku* (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1978, s. 134-139; M. Ebû Zehre, *Ahkâmü't-terikât ve'l-mevârit*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî), s. 386-402; İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk*, İstanbul 1984, s. 18; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1991, s. 33-34, 102.

HAMZA AKTAN

EVLÂT EDİNME

Nesebi belli olsun olmasın başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme anlamındaki evlât edinme geçmişte ve günümüzde rastlanan sosyal ve hukukî bir vâkıdır. Arapça'da evlât edinme karşılığında kullanılan **tebennî**, "oğul" anlamındaki **ibn** kelimesinden türemiş olup "oğul edinme" demektir. Evlât edinme kurumunun var olduğu hemen bütün toplumlar da görüldüğü gibi eski Arap toplumunda da sadece erkek çocuklar evlât edinildiğinden bu vâkıa **tebennî** kelimesiyle ifade edilmiştir. Kız çocuklarının evlât edinilmesi sonraki dönemlerde görülür.

Yahudilik'te evlât edinme kurumunun varlığından söz etmek oldukça güçtür. Tevrat'ta bu konuya temas eden ifadeler son derece muğlak olup bunların evlâtlık olarak yorumlanmaması da mümkündür (meselâ bk. Tekvîn, 48/5-6; Ester, 2/7, 15). Esasen İbrânîce'de evlâtlık anlamında bir kelimeye de rastlanmaz. Bu sebeple bazı âlimler Yahudilik'te evlât edinmenin bulunmadığını söylemişlerdir. Yahudilik'te atalar kültürüne özen gösterildiğinden ailenin devamına da büyük önem verilmiş ve bekârlık tasvip edil-

memiştir. Ağabeyin çocuk bırakmadan ölmesi halinde küçük kardeşin yengesiy-le evlenmesi kuralı (levirat) ailenin devamı maksadına yöneliktir. Çünkü bu evlilikten doğacak ilk çocuk ağabeyin çocuğu kabul edilmekte ve onun ailesini devam ettirmektedir. Aile kültürünün önem taşıdığı diğer toplumlarda bulunan evlâtlık kurumuna Yahudilik'te rastlanmaması, bu müessesenin ve bu yolla kurulan akrabalık ilişkisinin sunî görülmesinin yanı sıra Yahudilik'te çok evliliğe izin verilmesiyle de izah edilmekte ve çocuğu olmayanların ikinci bir evliliğe başvurma imkânına sahip oldukları ifade edilmektedir. Hristiyanlık'ta da evlâtlık uygulamalarına ilgi gösterilmemiştir. Yeni Ahid'de "oğulluk" kavramı herhangi bir şahsın değil Allah'ın oğlu olma anlamında kullanılmıştır (meselâ bk. Romalılar'a Mektup, 8/15).

Roma hukukunda evlâtlık kurumu atalar kültürüne gösterilen özenin tabii neticesi olarak önemli bir yer tutar. Atalar kültürünü erkek çocuklar devam ettireceğinden önceleri sadece onların evlât edinilmesi mümkündür. Sonraki dönemlerde evlât edinmenin bu yönü ikinci plana düşmüş, daha çok sosyal ve psikolojik âmiller etkili olmaya başlamış ve bunun sonucunda da belirli şartlarla kız çocuklarının da evlât edinilmesi imkân dahiline girmiştir. Cumhuriyet döneminde ise bir aile reisinin velâyeti altında bulunmayanlarla bulunanların evlât edinilmesi şeklinde ikili bir uygulama (adrogatio-adoptio) yürütülmüştür. Her iki şekilde uyulacak hukukî usuller ve ortaya çıkan sonuçlar kısmen farklıdır. Kadınlar aile reisi olamadıkları ve hiç kimse üzerinde velâyet kuramadıkları için evlât edinemezlerdi.

Çeşitli Türk boylarında sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar yanında başka sebeplerle de evlâtlık uygulamasına başvurulduğu bilinmektedir. Yâkutlar'da çocukları kötü ruhların etkisinden korumak amacıyla doğar doğmaz evlâtlık vermek, hatta aynı maksatla çalınmalarına imkân sağlamak yaygın şekilde görülmektedir. Çocuğun sonradan ailesine dönmesi belli şartlarla mümkündür. Altaylar'da da ergenlik çağına gelmeden önce ölen çocukların ailelerine başkalarının çocuklarını çalma hakkı tanınmıştır. Bu yolla çalınan çocuk ancak bir bedel karşılığında ailesine geri dönebiliirdi. Bunların dışında normal şekilde evlât edinme, evlâtlık edinecek ve evlâtlık vere-

cek tarafların anlaşmasıyla gerçekleşirdi. Doğu Türkistan'da bulunan Uygur hukuk belgeleri arasında evlât edinmeyle ilgili olanlar da yer almaktadır (meselâ bk. İzgi, s. 89-97). Bu belgelerde evlât edinenin ve evlâtlığın karşılıklı hak ve borçları tesbit edilmiştir. Buna göre evlâtlık ailenin bir ferdi sayıldığından diğer aile fertleriyle aynı haklara sahiptir. Bu statü, evlât edinen ailenin sonradan çocuk sahibi olması durumunda da geçerlidir. Evlâtlık verenler çocuklarını geri almak isterlerse o zamana kadar yapılan masrafları karşılamak mecburiyetindedirler.

Uygurlar'da borçlu kimselerin çocuklarını, hem bir teminat olarak hem de belli bir süre çalışmak üzere alacaklılarına verdikleri ve bunların da bir nevi evlâtlık muamelesine tâbi tutulduğu bilinmektedir. Ancak bu çocuklar normal evlâtlıklara nisbetle daha aşağı bir statüde tutulmuştur.

Evlâtlık kurumuna İslâmiyet öncesi Arap toplumunda da rastlanmaktadır. Araplar'da çok evlilik ve ölen ağabeyin hanımı ile evlenme uygulaması mevcut olduğu halde onlar aynı Sâmi kökten gelen yahudiler gibi bu kurumu reddetmemişlerdir. Hz. Peygamber, nübüvvetten önce eşi Hatice'nin kendisine hediye ettiği Zeyd b. Hârise adlı köleyi ailesinin satın almak istemesi üzerine âzat etmiş, fakat Zeyd Resûl-i Ekrem'in yanında kalmayı tercih etmiş, bunun üzerine Resûlullah onu evlât edinmiştir. Câhiliye döneminde evlât edinenle evlâtlığın birbirlerine mirasçı oldukları anlaşılmaktadır.

İslâm'ın ilk yıllarında eski geleneğin devamı olarak bir süre muhafaza edilen evlâtlık kurumu Medine döneminde nâzil olan, "Allah evlâtlıklarınızı öz oğullarınız olarak tanımadı" (el-Ahzâb 33/4) meâlindeki âyetle kaldırılmış, ardından gelen âyetle de evlâtlıkların evlât edinenlere değil asıl babalarına nisbet edilmesi emredilmiştir. Bu kurumun İslâm hukukunca benimsenmemesi, böyle bir uygulamaya sevkeden dinî telakkilerin bâtil inançlardan kaynaklandığının ortaya konması, ayrıca karşıladığı bazı psikolojik ve sosyal ihtiyaçların İslâm'da farklı kurumlara karşılanması ve esas itibarıyla evlâtlık uygulamasının sunî oluşuyla izah edilebilir.

İslâm dininde atalar kültürüne özel bir önem ve değer verilmediğinden çocuğu bulunmayan ailelerin mutlaka bir evlât-

lık edinerek ailelerini ve atalar kültürünü devam ettirmelerine gerek görülmemiştir. Aileleri evlâtlık uygulamasına sevkeden âmillerin başında çocuklarının olmayışı gelir. Çocuksuz ailelerin bu ihtiyaçları, boşanmaya imkân tanınip yeniden evlenmenin sağlanması ile, ayrıca birden fazla evliliğe izin verilmeyle giderilmeye çalışılmıştır. Esasen çok evliliğe izin veren diğer hukuk sistemlerinde de evlât edinme kurumuna genelde rastlanmaktadır.

Evlâtlık kurumunu yaşatan etkenlerden biri de kimsesiz çocukların bakım ve gözetim ihtiyacıdır. Bunlara nesebi belli olmayan çocuklar da eklenebilir. I. ve II. Dünya savaşlarının doğurduğu sosyal problemler çerçevesinde Batı'da nesebi belli olmayan veya kimsesiz kalan çocukların sayısında büyük bir artış meydana gelmiş ve evlât edinme kurumunun tekrar hukuk sistemlerinin gündemine girmesinin önemli faktörünü oluşturmuştur. Müslümanlığın evlenmeyi kolaylaştırıp özendirmesi, boşanmaya cevaz vermesi, gayri meşrû birleşmelere ağır cezalar tertip etmesi İslâm toplumunda evlilik dışı çocukların sayısını çok azaltmıştır. Öte yandan çocukların bakımı İslâmiyet'in özen gösterdiği konuların başında gelir. Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif âyetleri (meselâ bk. el-Bakara 2/220; en-Nisâ 4/8-10; ed-Duhâ 93/9) kimsesizleri koruyup gözetme ve onlara iyi davranma mecburiyetini getirirken savaş ganimetlerinin paylaşımını konu alan âyetler de (el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/8) bu mallardan yetimlere pay ayırarak devleti kimsesizlere sahip çıkma hususunda sorumlu tutmuştur. Ayrıca terk edilmiş çocuklarla ilgili olarak getirilen esaslar (bk. LAKİT) veya çocukların bakımı ve gözetimi konusunda akrabaya, belirli kurum ve kuruluşlara yüklenen ödevler (bk. HİDÂNE), evlât edinme kurumunun karşılamış olduğu ihtiyaçlara cevap verecek bir nitelik taşımaktadır.

Toplumda belli bir fonksiyon ifa etmekle birlikte evlât edinme uygulamasının sunî bir özellik taşıması ve kötüye kullanılmaya müsait bulunuşu da İslâm hukukunun bu kuruma müsbet gözle bakmamasında rol oynamıştır. Küçükken evlâtlık alınıp büyütülen kimselerle evlâtlık edinenler arasında genelde bir sevgi ve saygı bağı oluşmaktaysa da bu durum evlâtlık kurumunun suniliğini ortadan kaldırmamaktadır. Esasen bu müesseseyi benimseyen hukuk sistemleri de bu suniliği zımnen itiraf etmektedir.

Bunun sonucu olarak tarafların anlaşmaları halinde, bazı durumlarda ise bir tarafın isteği üzerine evlâtlık ilişkisinin sona ermesini kabul etmektedir. Hatta evlâtlık edinenle evlâtlık arasında var olan evlenme yasağı bu ilişkinin sona ermesinden sonra kalkmakta ve taraflar evlenebilmektedirler. Türk pozitif hukukunda evlâtlık ilişkisi devam ederken böyle bir alâkanın farkına varılmadan gerçekleştirilen evlendirme işleminin iptal edilmediği, bunun yerine evlâtlık ilişkisinin sona ermiş sayıldığı dikkate alınırsa, söz konusu kurumu benimseyen hukuk sistemlerinin bile onu sunî bir uygulama olarak değerlendirdiği anlaşılar. Öte yandan bu kurumun zaman zaman kötüye kullanıldığı, evlâtlıkların ucuz iş gücü ihtiyacını giderme amacına yönelik olarak istihdam edildiği de görülmüştür.

İslâm hukukunun evlâtlık kurumunu onaylamamasının tabii bir sonucu olarak evlâtlığın nesebi evlât edinene bağlanmaz, aralarında mahremiyet meydana gelmez ve mirasçılık ilişkisi doğmaz. Nitekim Hz. Peygamber eski evlâtlığı Zeyd b. Hârise'nin boşadığı eşi Zeyneb'le evlenmiş ve böylece evlâtlık kurumunun bütün sonuçlarıyla geçerliliğini yitirdiğini göstermiştir. Bu tür bir uygulamanın Câhiliye alışkanlığının etkisiyle yadırganabileceği veya istismar edilebileceği ihtimali karşısında, "Muhammed sizin erkeklerinizden -Zeyd b. Hârise dahil- herhangi birinin babası değildir" (el-Ahzâb 33/40) meâlindeki âyet nâzil olmuştur.

Ancak İslâm ve özellikle Türk hukuk tarihinde evlâtlık kurumu zaman zaman koruyucu aile tarzında, bazan da hukukî sonuçlarından mahrum fiilî bir evlâtlık şeklinde sınırlı olarak varlığını sürdürmüştür. Daha çok mahrem sayılabilen yakın akrabaya çerçevesinde yürütülen bu uygulamada evlât edinen, evlât edindiği kimsenin bakım yükümlülüğünü üstlenmektedir. Zaman zaman bu yükümlülük Allah rızası için yerine getirilmekte ve karşılığında bir şey istenmemektedir. Bu durumda evlâtlık için mahkemeye başvurup bir nafaka takdiri cihetine gidilmemiştir (Kurt, II, 564). Bazan da evlât edinen, evlâtlığının sonradan elinden alınmasına karşı bir tedbir olmak üzere onun için nafaka takdir ettirmekte ve evlâtlığın ailesi tarafından geri istenmesi durumunda yapmış olduğu masrafları talep etmeyi garanti altına almaktadır. Osmanlı şer'iyye sicil-

lerinde bu tür tebennî kayıtlarına rastlanmaktadır (Aydın, s. 102; Kurt, II, 560-567). Böyle bir evlâtlık uygulamasını, İslâmiyet öncesi Türk hukuk teamülünün sonraki dönemlerde de devam ettirilmesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Ancak bu uygulamada kanunî bir mirasçılık söz konusu olmayıp sadece vasiyet imkânı vardır. Evlât edinen kişi başka mirasçısı yoksa mallarının tamamını, varsa üçte birini evlâtlığına vasiyet edebilir. Üçte biri aşan kısım için mirasçılarının rızâsı şarttır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "bvn" md.; Fahreddin er-Râzî, *Mefâthü'l-ğayb*, XXV, 192-193, 212; İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Kur‘ân*, Kahire 1974, III, 1503-1507, 1540-1545; Kurtubî, *el-Câmi‘*, XIV, 118-121, 188-195; Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XIV, 101-102, XVI, 272-274; Azîmâbâdî, *‘Avnü'l-ma‘bûd*, VI, 63-66; Elmâlılı, *Hak Dini*, VI, 3869-3870, 3905-3907; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 559; P. Koschaker, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları* (trc. K. Ayiter), Ankara 1971, s. 330-333; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ*, Beyrut 1403/1983, s. 318-324; M. Akif Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 101-102; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Ankara 1987, s. 89-97; Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, II, 548-567; Abdülkerim Zeydân, *el-Mufaşşal ft ahkkâmü'l-mer‘e ve beyti'l-müslim*, Beyrut 1413/1993, IX, 437-439; Ahmet Caferoğlu, "Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II, İstanbul 1939, s. 97-118; Şakir Berki, "Türk Hukukunda Evlâd Edinme ve Evlâdlığın Mirası", *AÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, IX/3-4, Ankara 1952, s. 1-39; Aytekin M. Ataay, "Medeni Hukukta Evlat Edinme", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXI/1-4, İstanbul 1957, s. 266-355; Ali Abdülvâhid Vâfi, "Mevkıfû'l-İslâm min nizâmeyi't-tebennî ve'l-i‘tirâf bi'l-veled", *ME*, XXXVI/2 (1384), s. 144-148; Ali Raza Naqvi, "Adoption in Muslim Law", *IS*, XIX/4 (1980), s. 283-303; C. F. D. Moule, "Adoption", *IDB*, I, 48-49; "Adoption", *DB*, II, 229-233; J. H. Tigay — B. Z. Wacholder, "Adoption", *EJd.*, II, 298-302; W. J. Woodhouse — G. H. Box, "Adoption", *ERE*, I, 111-115.

M. AKİF AYDIN

EVLÂTLIK

(bk. EVLÂT EDİNME).

EVLENME

(bk. NİKÂH).

EVLİYA

(bk. VELİ).

EVLİYA ÇELEBİ

(ö. 1095/1684 [?])

Büyük Türk seyyahı.

Hayatı hakkında bilinenler seyahat hâ-tıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır. Tam ve gerçek adı belli değildir. Evliya Çelebi adı muhtemelen lakabından gelmekte olup hocası İmam Evliya Mehmed Efendi'ye nisbetle alınmış olmalıdır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşarak Türk kültür tarihinde örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatnâme kaleme almış ve günümüzde önemi giderek artan bu eseriyle âdeta bütünleşmiştir.

Eserindeki bilgilere göre 10 Muharrem 1020'de (25 Mart 1611) İstanbul'da Unkapanı'nda doğdu. Babası, *Seyahatnâme*'nin bazı yerlerinde adı Derviş Mehmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa-i Zillî şeklinde de geçen Sarây-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir. Eserinde çoğunlukla mübalağalı haberler vermekten hoşlanan Evliya Çelebi, dünyaya geldiğinde evlerinde yetmiş kadar ulemâ ve meşâyih bulunduğunu, onların mânevî yardımlarından dolayı macera dolu hayatında her türlü dert ve sıkıntıdan kolayca kurtulduğunu belirtir. Bunlar herhalde babasının tanınmış bir kişi olduğunu anlatmak için yazılmıştır. Nitekim babasının Kıbrıs adasının fethine katıldığını, Magosa'nın anahtarlarını takdim ettiğini yazması da bu kanaati doğrulamaktadır. Ayrıca I. Ahmed devrinde Kâbe'nin oluklarını bizzat imal ederek surre emânetiyle Hicaz'a götürdüğünü, Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencere tezyinatı işlerinde çalıştığını, böylece I. Ahmed'in takdirini kazanarak musâhib-i şehriyâriğe kadar yükseldiğini de kaydeder. Ataları hakkında ise karışık bilgiler vermektedir. Ailesini Germiyanogulları'na bağlayıp Hoca Ahmed Yesevî soyundan geldiğini bildirir. Deldeleri arasında bulunduğunu söylediği Yavuz Er (belki de Yavuz Özbek) Fâtihi'nin bayraktarıdır. Yavuz Er gazâ malından 100 vakıf dükkânla Evliya Çelebi'nin doğduğu evi yaptırmıştır.

Evliya Çelebi'nin ifadelerinden, atalarının Kütahya'da Zereğen mahallesinde ikamet ettikleri, fetihten sonra İstanbul'a gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Kütahya'daki evlerinden başka ailesine ait Bursa'da İnebey mahallesinde ve Manisa'da birer ev ile Sandıklı'da bir çiftlik

bulunuyordu. Aile İstanbul'a yerleştikten sonra Unkapanı'nda iki eve ve dükkâna sahip oldu. Evliya Çelebi bunlardan bahsederken Kadıköy'de de bir bağlarının bulunduğunu kaydeder. Annesinin ise Abaza asıllı olup I. Ahmed zamanında saraya getirildiğini ve babası ile evlendirildiğini yazar. Annesi tarafından Melek Ahmed Paşa, Defterdarzâde Mehmed ve İpşir Mustafa Paşa ile akrabalığı vardır. Mahmud adında bir erkek kardeşiyle İnal adında bir kız kardeşi bulunuyordu; kız kardeşi IV. Murad döneminde isyan eden Balıkesirli İlyas Paşa ile evlenmişti.

İyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Evliya Çelebi, Şeyhüslâm Hâmid Efendi Medresesi'nde yedi yıl kadar derslere devam ettiği gibi hocası Evliya Mehmed Efendi'den de hıfza çalıştı. Babasından hattatlık öğrendi. Ardından saraya intisap ederek Enderun'da tahsilini sürdürdü. Güzel sesi dolayısıyla müzik eğitimi de aldı. Bu konuda Derviş Ömer Efendi'den faydalandı. Bir müddet sonra Silâhdar Melek Ahmed Ağa (Paşa), Rûznâme-i İbrâhim Efendi ile Hatat Hasan Paşa tarafından IV. Murad'a takdim edildi. Takdim sırasında padişahın yanında Emîr Güne Han'ı ilk defa gördü. Padişahın emriyle Kilâr-ı Hâs'a alındı. Burada eğitildi; hat, müzik, nahiv ve tecvid gibi dersler okuyarak bilgisini arttırdı.

Evliya Çelebi kendi ifadesine göre sık sık IV. Murad'ın huzuruna çıkıyor, nükte ve hoş sözlerle onu oyuyor, hatta padişah sinirli zamanlarında kendisini çağırtıyordu. Saraydaki muhiti onun edebî kudret, bilgi ve görgüsünün artmasında oldukça önemli rol oynamış olmalıdır. Öğrenme arzusunu hayatı boyunca sürdürdüğü anlaşılan Evliya Çelebi, dört yıl kaldığı Enderun'dan 40 akçe maaşla sipahi zümresine dahil olmak üzere çıkarılmıştır.

İlk seyahat heyecanını, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden Sultan İbrâhim'e kadar gelen padişahlara hizmet ettiğini belirttiği babasının sohbetlerinden aldığı, ayrıca babasının arkadaşlarından ve dostlarından dinlediği çeşitli seyahat maceralarının da ona ilham verdiği söylenebilir. Geniş bir hayal dünyasına ve bilgi birikimine sahip bulunması seyahat merakını karşı konulmaz bir hale getirmiş olmalıdır. Kendisi eserinde seyahatlerinin sebebini, 1040 Muharreminin aşure gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya bağlamaktadır. Buna göre İstanbul'da Yemiş İskeleyi civarındaki Ahî Çelebi